

HOOFDDEKSELS IN DE RECHTSZAAL: EEN KWESTIE VAN RESPECT VOOR DE RECHTER OF TOLERANTIE DOOR DE RECHTER?

88. Ceux qui assisteront aux audiences, se tiendront découverts, dans le respect et le silence : tout ce que le président ordonnera pour le maintien de l'ordre, sera exécuté ponctuellement et à l'instant.

La même disposition sera observée dans les lieux où, soit les juges, soit les procureurs impériaux, exerceront des fonctions de leur état.

~ Wetboek voor Burgerlijke Rechtsvordering, 1806

Professor Eva Brems

Corina Heri, doctoraatsonderzoeker

Lieselot Verdonck, doctoraatsonderzoeker

INLEIDING

Het onderzoek, met inbegrip van de korte enquête, werd gelanceerd naar aanleiding van een zaak ingeleid bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, *Hagar Lachiri tegen België*.¹ Deze zaak betreft de klacht van een vrouw die de toegang tot de rechtszaal (als burgerlijke partij in een strafzaak n.a.v. de dood van haar broer) werd ontzegd omdat zij weigerde haar Islamitische hoofddoek af te nemen. De rechter grondde zijn beslissing op Artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek (Ger. W.).

Het Centrum voor Mensenrechten heeft een *third party intervention* ingediend in *Lachiri tegen België*, om het Hof bijkomende informatie te verschaffen omtrent drie kwesties:

- Het algemene debat in België over het dragen van een Islamitische hoofddoek
- Het juridische kader, met name de geest, doelstelling en herkomst van Art. 759 Ger. W.
- De draagwijdte van de discretionaire bevoegdheid van staten om religieuze symbolen te verbieden

Naar aanleiding van de interventie heeft het Centrum een korte enquête verspreid onder de magistraten in België. Gelet op de deadline voor de voorlegging van de *third party intervention*, werd in de interventie verwezen naar een aantal trends op basis van een eerste screening van de resultaten die op dat moment beschikbaar waren. De interventie kan geraadpleegd worden op de website van het Centrum: <http://www.hrc.ugent.be/third-party-interventions-before-ecthr/>

Het onderzoek werd afgerond eind maart 2016, en dit rapport vat de definitieve resultaten samen. De belangrijkste vaststelling is dat veel rechters het onderscheid tussen religieuze en niet-religieuze hoofddeksels over het hoofd zien, wanneer zij verwachten dat personen hun hoofddeksel afnemen bij het binnengaan van de rechtszaal, op grond van elementaire beleefdheidsregels of van de tekst van Artikel 759 Ger. W. Nochtans heeft die laatste bepaling enkel tot doel een rechtsbasis te verschaffen aan de rechter om de orde in de rechtszaal af te dwingen.

Het oneigenlijke gebruik van het decorum of van Artikel 759 Ger. W. – zelfs door een minderheid van rechters – betekent dat de publieke ruimte waarin individuen, en in het bijzonder moslima's, hun geloofsovertuiging kunnen manifesteren nog kleiner is dan al geweten was, niettegenstaande het recht op vrijheid van godsdienst (Artikel 10 van de Grondwet en Artikel 9 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens). Vrouwen en meisjes die hun geloof wensen te belijden door een islamitische hoofddoek te dragen, worden in België in vele gevallen uitgesloten van het onderwijs van hun keuze en van tewerkstelling in de publieke sector. Uit de enquête van het Centrum blijkt dat hen soms ook de fysieke toegang tot een rechtszaal wordt ontzegd louter omdat zij hun hoofd bedekken wegens hun geloofsovertuiging. Het debat dat reeds een aantal jaren in België woedt omtrent het (zichtbaar) dragen van een Islamitische hoofddoek, blijkt ook vooroordelen bij een aantal rechters te hebben gecreëerd, soms zelfs angst- en/of haatgevoelens.

Het rapport bestaat uit drie delen:

- Het juridische kader 3
- De enquête..... 5
- Aanbevelingen 16

¹ EHRM, Application nr. 3413/09.

HET JURIDISCHE KADER

Art. 759. De toehoorders wonen de zittingen bij met ongedekten hoofde, eerbiedig en stilzwijgend; alles wat de rechter tot handhaving van de orde beveelt, wordt stipt en terstond uitgevoerd.

Het huidige Gerechtelijk Wetboek (Ger. W.) werd aangenomen in 1967, maar Artikel 759 is een letterlijke overname van de bepaling die in Artikel 88 van het voormalige Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering was opgenomen.² Dat laatste Wetboek dateert uit de 19de eeuw, en de desbetreffende bepaling is een duidelijke illustratie van die tijdsgeest, toen het afnemen van hoofddeksels bij het binnentreden van een kerk of andermans huis een teken van elementaire beleefdheid was.³ Deze sociale verwachting gold in het bijzonder voor mannen. Indien zij weigerden hun pet af te nemen, werd dit als een uiting van een gebrek aan respect beschouwd. Logischerwijze verwachtte men niet dat katholieke kloosterzusters hun hoofddoek zouden afnemen.⁴

Ten tijde van de rechtscodificaties werd deze sociale praktijk gecodificeerd als een juridische norm, die met name toepassing kreeg in gerechtelijke procedures. Gelet op de geest van de bepaling opgenomen in huidig Artikel 759 Ger. W. had de wetgever de intentie om respect af te dwingen voor het rechterlijke ambt. Het artikel valt dus onder de “politie van de zitting” en geeft de rechter de bevoegdheid een screen verloop van de zittingen af te dwingen.⁵

De sociale verwachting dat mensen hun pet en andere niet-religieuze hoofddeksels, zoals kappen, mutsen en hoeden, afnemen heeft aan belang ingeboet, maar wordt wel nog steeds gekoesterd door een aantal personen, met inbegrip van rechters, en in een aantal instellingen, zoals scholen. Belangrijk is dat niet alle rechters zich expliciet beroepen op Art. 759 Ger. W. om aanwezig in de zaal te vragen hun hoofddeksel af te nemen. Uit de individuele reacties in onze enquête blijkt dat velen het als een element van het decorum beschouwen. Enkel bij een weigering na een expliciet verzoek zouden deze rechters eventueel beroep doen op de bepaling om hun verzoek af te dwingen.

Aangezien de geest van Art. 759 Ger. W. het behoud van de orde in de rechtszaal is, kan de vraag worden gesteld of het louter dragen van een niet-religieus hoofddeksel geweerd moet – of zelfs mag – worden in de rechtszaal. Overeenkomstig deze *ratio legis*, lijkt het veeleer aangewezen dat rechters te allen tijde het gedrag van de betrokken persoon en de impact daarvan op de orde in de rechtszaal in rekening zouden brengen. Indien een persoon aanwezig in het publiek zich onrespectvol of storend gedraagt, heeft de rechter een aantal maatregelen ter beschikking om de orde te herstellen, waaronder een verzoek het hoofddeksel af te nemen.

² Niettegenstaande dat ook het huidige Nederlandse Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering voortspuit uit dit 19de-eeuwse Wetboek, geldt er in Nederlandse rechtbanken tegenwoordig geen algemene verplichting meer om blootshoofds te verschijnen. In Nederland woedt enkel de discussie of advocaten een hoofddeksel mogen dragen.

³ K. Lemmens, ‘Chapeau voor de Antwerpse correctionele rechtbank’, Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie (2007), afl. 2, 53; T. Scheir, ‘De politie van de terechtzitting: “Contempt of court” naar Belgisch recht’, Rechtskundig Weekblad (2009), afl. 9, 346-347; Cf. B. Van Den Broeck, ‘Rechter moet neutraal zijn, burger niet’, De Juristenkrant (2007), afl. 147, 3.

⁴ Vergelijk met Lemmens’ stelling dat nonnen of begijnen, voor zover bekend, nooit gevraagd worden hun hoofddoek te verwijderen. Lemmens, *supra* note 3, at 53-54.

⁵ Lemmens, *supra* note 3, at 53; Scheir, *supra* note 2, at 347.

In ieder geval geldt de redenering dat een rechter het dragen van een pet (en van een kap, hoed of muts) als een teken van een gebrek aan respect kan beschouwen en/of de redenering dat de betrokken persoon de intentie heeft om een gebrek aan respect te uiten door het hoofddeksele niet af te nemen, niet voor religieuze hoofddeksele. Door het dragen van een religieus hoofddeksele wensen mensen hun geloof te uiten, hetgeen geen enkel verband houdt met het al dan niet respecteren van het rechterlijke ambt.⁶ Bijgevolg dient te worden geconcludeerd dat Art. 759 Ger. W. geen rechtsbasis vormt voor een verzoek om een religieus hoofddeksele af te nemen.⁷ Dergelijke maatregel zou geen enkel verband houden met het vooropgestelde doel. Noch kan een andere doelstelling (in strijd met de geest en geschiedenis van het recht) worden ingeroepen ter rechtvaardiging, zoals bijvoorbeeld de scheiding van Kerk en Staat. Dergelijke neutraliteitsprincipes gelden immers niet ten aanzien van burgers, enkel ten aanzien van de overheid.⁸

Indien Art. 759 Ger. W. gebruikt wordt als een abstract verbod op niet-religieuze én religieuze hoofddeksele in de rechtszaal is er bovendien sprake van indirecte discriminatie indien dergelijk verbod niet evenredig is aan een legitieme doelstelling. Personen die hun geloofsovertuiging uiten middels het dragen van een religieus hoofddeksele worden dan namelijk benadeeld ten aanzien van personen die hun geloofsovertuiging middels een ander religieus teken of symbool uiten.⁹ De voorbeelden zijn oneindig: halskettingen, armbanden, sjaals, kapsels, baarden, gezichtsdecoratie etc. Hetzelfde geldt trouwens voor personen die een hoofddeksele dragen om een ziekte te verbergen.

Ook voor personen met een religieus hoofddeksele of een ander religieus symbool geldt uiteraard de regel dat zij de orde van de zittingen niet mogen verstoren. Echter, zelfs indien zij zich onrespectvol of verstorend gedragen, kan de vraag worden gesteld of deze personen gevraagd kan worden het religieus hoofddeksele te verwijderen op basis van Art. 759 Ger. W. In tegenstelling tot wat het geval is tav personen die niet-religieuze hoofddeksele dragen, creëert dit een situatie van conflicterende rechten: het behoud van de openbare orde *versus* het recht op vrijheid van godsdienst. Personen met een religieus hoofddeksele bevinden zich dus in een situatie die verschilt van personen met een niet-religieus hoofddeksele.¹⁰ Beiden gelijk behandelen is discriminerend tenzij die ongedifferentieerde behandeling evenredig is aan een legitieme doelstelling. Bijgevolg moeten rechters steeds een afweging maken en eerst minder verregaande maatregelen overwegen.

Niet-religieuze en religieuze hoofddeksele mogen dus niet over dezelfde kam worden geschoren. Anderzijds rijst de bezorgdheid of rechters de bevoegdheid hebben om te beslissen of een hoofddeksele al dan niet religieus is, en of zij daar überhaupt vragende partij voor zijn. Daarom is het in de eerste plaats van groot belang dat de rechter voorzichtig omspringt met zijn/haar bevoegdheid om het verwijderen van een hoofddeksele te vragen. De aanleiding voor een dergelijk verzoek moet steeds de concrete houding van de betrokken persoon zijn. Indien de rechter het noodzakelijk acht te vragen het hoofddeksele af te nemen en de persoon weigert wegens zijn of haar geloofsovertuiging, dan moet de rechter overwegen of het behoud van de orde van de zitting daadwerkelijk vereist dat het hoofddeksele wordt verwijderd of dat de betrokken persoon de rechtszaal verlaat.

⁶ Cf. EHRM, *SAS v France*, Application nr 43835/11, para. 120.

⁷ Dit is ook de unanieme conclusie van de (weliswaar beperkte) bestaande rechtsleer.

⁸ Cf. Lemmens, *supra* note 3, at 54; Van Den Broeck, *supra* note 3, at 3; P. Popelier, *Procederen voor het Grondwettelijk Hof*, Mortsel, Intersentia, 2008, 281; R. Verbeke, 'Column: Met ongedektele hoofde,' *De Juristenkrant* (2007), afl. 147, 2.

⁹ Lemmens, *supra* note 3, at 57.

¹⁰ Lemmens, *supra* note 3, at 55. Cf. Popelier, *supra* note 8, at 281.

ENQUÊTE ONDER BELGISCHE RECHTERS

1. METHODOLOGIE

a) De vragenlijst

De enquête bestond uit 3 vragen en 1 of 2 sub-vragen, naargelang het antwoord op de tweede vraag. De respondenten hadden steeds de mogelijkheid hun antwoord te duiden door een individuele reactie toe te voegen.

Vraag 1. Wat is uw rechtscollege (bijv. Vredegerecht, Hof van Beroep etc.)?

Gelieve geen geografische locatie te vermelden.

Vraag 2. Heeft u reeds Artikel 759 Ger. W. ingeroepen om een persoon in uw rechtszaal te vragen zijn of haar hoofddeksel af te nemen?

Belangrijk: "hoofddeksel" heeft enkel betrekking op bedekkingen van het hoofd, waarbij het gezicht vrij en herkenbaar blijft.

Indien ja

Vraag 3. In welke hoedanigheid was de betrokken persoon aanwezig in uw rechtszaal?

U mag meerdere antwoorden aanduiden.

- Lid van het publiek
- Partij in een civiele zaak
- Burgerlijke partij in een strafzaak (slachtoffer)
- Burgerlijke partij in een strafzaak (familielid slachtoffer)
- Beschuldigde in een strafzaak
- Getuige
- Advocaat
- Ander
- Ik weet het niet

Vraag 4. U heeft het voormelde artikel ingeroepen voor:

Gelieve één antwoord aan te duiden.

- Religieuze hoofddeksels
- Niet-religieuze hoofddeksels
- Zowel religieuze als niet-religieuze hoofddeksels

Indien neen

Vraag 5. Waarom roept u Artikel 759 Ger. W. niet in?

U mag meerdere antwoorden aanduiden.

- U vraagt bewust niet om religieuze hoofddeksels af te nemen.
- U vraagt bewust niet om niet-religieuze hoofddeksels af te nemen.
- U wordt niet geconfronteerd met religieuze hoofddeksels.
- U wordt niet geconfronteerd met niet-religieuze hoofddeksels.
- Om een andere reden (graag toelichting)

Vraag 6. Ongeacht uw antwoord op vraag 2, zou u de volgende personen vragen om hun hoofddeksel af te nemen?

Belangrijk: deze hoofddeksels bedekken enkel het hoofd. Het gezicht blijft dus vrij en herkenbaar.

U mag meerdere antwoorden aanduiden.

- Een man/vrouw met een pet of muts
- Een man/vrouw met een sjaaltje om kaalheid door ziekte te verbergen
- Een man met een keppeltje
- Een man met een tulband
- Een vrouw met een islamitische hoofddoek
- Een katholieke kloosterzuster met een hoofddoek
- Ik zou dit niet vragen

b) Inzamelen van resultaten

Deze vragenlijst werd afgenomen via een online programma (SurveyMonkey). Respondenten die de tweede vraag negatief beantwoordden kregen de sub-vragen bij een positief antwoord niet, en *vice versa*. Het software programma laat toe om de resultaten te analyseren. Antwoordgrafieken kunnen rechtstreeks worden geëxporteerd vanuit het programma. Bovendien is er de mogelijkheid bepaalde gegevens te filteren, bijv. enkel het antwoord op vraag 3 analyseren voor die respondenten die vraag 2 positief beantwoordden.

Vragenlijsten waarbij enkel vraag 1 of enkel vragen 1 en 2 (zonder sub-vragen) werden ingevuld werden uit de resultaten verwijderd. Alle andere ingevulde enquêtes werden behouden, zodat het mogelijk is dat bepaalde grafieken aangeven dat een aantal respondenten de vraag hebben overgeslagen.

De Nederlandstalige enquête werd gelanceerd op 1 januari 2016 en afgesloten op 10 maart 2016. Deze vragenlijst werd verspreid via persoonlijke contacten. Een bevriende korpschef verzocht collega korpschefs om de enquête in te vullen en te verspreiden binnen hun jurisdictie, en een bevriende raadsheer deelde een verzoek tot deelname via een mailinglist onder magistraten.

De Franstalige enquête werd gelanceerd op 1 februari 2016 en afgesloten op 22 maart 2016. Deze enquête werd eerst verspreid via bevriende magistraten. Vervolgens stuurde het Centrum een verzoek tot medewerking naar de Hoge Raad voor de Justitie, die de e-mailadressen van de Franstalige korpschefs heeft gedeeld. Het Centrum nodigde dan deze korpschefs uit de enquête in te vullen en verder te verspreiden binnen hun jurisdictie.

De enquêtes werden ingevuld door 255 Nederlandstalige en 263 Franstalige rechters. De verschillende hoven en rechtbanken zijn daarbij vrij evenwichtig vertegenwoordigd (m.u.v. een relatief klein aandeel politierechters):

• 71 vrederechters	• 71 raadsheren Hof van Beroep
• 20 politierechters	• 22 raadsheren Arbh.
• 225 rechters Rb.	• 1 staatsraad
• 53 rechters Kh.	• 2 raadsheren Cassatie
• 53 rechters Arbrb.	

De enquête werd bij vergissing ook naar de Franstalige korpschefs van het openbaar ministerie verstuurd. Daarom werden in het softwaresysteem de resultaten automatisch gefilterd naargelang het

antwoord op vraag 1 'auditorat', 'parquet', 'procureur' of 'ministère public' bevatte en werden deze formulieren vervolgens verwijderd.

De anonimiteit van de respondenten is gewaarborgd. Op geen enkel wijze kan het Centrum de identiteit van een respondent achterhalen.

De respondenten kregen de mogelijkheid een verzoek te uiten om op de hoogte gesteld te worden van de resultaten, door een e-mail te sturen naar één van de betrokken onderzoekers. De Nederlandstalige respondenten werden een eerste maal geïnformeerd over de voorlopige resultaten op 18 februari 2016. Alle respondenten werden geïnformeerd over de definitieve resultaten van zowel de Franstalige als de Nederlandstalige enquête op 25 april 2016.

2. TRENDS

De ingevulde enquêtes geven vier algemene trends weer. Voor elke trend worden ook een aantal sprekende reacties geciteerd. De statistische resultaten zijn afgerond in deze sectie. Voor gedetailleerde cijfers, zie sectie 3. Eventuele statistische resultaten worden telkens afzonderlijk weergegeven voor Franstalige (F) en Nederlandstalige (N) rechters.

a) Respect en orde

De meeste respondenten zijn zich bewust van de geest en doelstelling van Art. 759 Ger. W.

- [V]oor mij volstaat een respectvolle houding, wat niet afhangt van het dragen van een hoofddeksel.

Men overweegt veelal enkel om de verwijdering van een hoofddeksel te verzoeken, indien de betrokken persoon zich storend en/of duidelijk onrespectvol gedraagt. Een dergelijk verzoek kan gestaafd worden met een verwijzing naar Art. 759 Ger. W., maar veelal zullen rechters zich er enkel op beroepen indien de betrokken persoon weigert het hoofddeksel af te nemen. Ze beschouwen hun verzoek gerechtvaardigd door het decorum.

- Eénmaal een jongere terechtgewezen die met een groep studenten een zitting kwam bijwonen en bijzonder storend gedrag vertoonde, waarop ik luidop artikel 759 Ger.W. heb geciteerd; de jongeman heeft zijn (skate-)pet afgenomen, zonder verder gevolg.
- Ik stelde de vraag zonder verwijzing naar het gerechtelijk wetboek. Enkel beleefd en vriendelijk gevraagd om de pet af te zetten tijdens de behandeling van de zaak.
- Petten bij jongeren, vaak heel nonchalant gedragen vraag ik om af te zetten; is een aanzet tot respectvolle houding ten aanzien van de rechtbank; en staat dus eigenlijk los van het toepassen van 759; Mocht het geweigerd worden dan zal ik artikel 759 inroepen.
- [...] Je demande que le jeune enlève son "couvre-chef" sans pour autant invoquer l'article du Code judiciaire.

b) Gelijke behandeling van religieuze en niet-religieuze hoofddeksels

Gelet op het feit dat de meeste rechters zich bewust zijn van de geest en het doel van Art. 759 Ger. W., maken veel rechters een onderscheid tussen religieuze en niet-religieuze hoofddeksels. Bijgevolg

zouden veel rechters enkel overwegen om de verwijdering van een niet-religieus hoofddeksel te verzoeken, zoals een pet, muts of kap.

41% N & 55,5% F rechters

zouden (eventueel) de verwijdering van een pet, muts of kap vragen, maar nooit van een religieus hoofddeksel

3 N & 4 F rechters

zouden ook de verwijdering verzoeken van een niet-religieus hoofddeksel ter verberging van ziekte of littekens

Il me semble que le but de cette disposition légale est d'assurer le respect et le calme des débats. Je ne pense pas que le fait pour un juif de porter une kippa, ou les autres exemples cités, montre de l'irrespect envers le Tribunal. [...] Par contre, ne pas enlever une casquette ou un bonnet, dont le port ne reflète aucune conviction ou nécessité, me paraît au mieux un manque d'éducation, au pire un manque de respect.

[...] J'attends du public qu'il ne perturbe pas mon audience, sinon je demande aux personnes de sortir. Compte tenu du niveau moyen d'élégance du public, je ne vais pas commencer à leur faire des remarques. Je demande par contre au prévenu d'enlever sa casquette lorsqu'il comparait devant moi. Il faut rappeler une règle éducative de base. Je ne demande pas à une femme voilée de façon normale d'enlever son voile parce que je n'estime pas que c'est irrespectueux envers moi. [...]

Desalniettemin meent een significant aantal respondenten dat religieuze en niet-religieuze hoofddeksels gelijk behandeld moeten worden. Drie grote argumenten worden daartoe aangebracht: (1) er is geen sprake van een verschillende situatie; (2) men wil niet oordelen of een hoofddeksel al dan niet religieus is; of (3) de scheiding tussen Kerk en Staat.

- [...] omdat ik van mening ben dat het mogelijk is dat een religieus hoofddeksel tevens een niet religieus hoofddeksel zou kunnen zijn, zonder dat ik dat kan weten en ik van mening ben dat ik dat niet hoeft te weten (eerbiediging van priveleven) [...]
- je ne ferais qu'appliquer la loi, la justice ne pouvant se rendre qu'en dehors de tout signe religieux, dans un souci de neutralité, et dans le respect du pouvoir judiciaire qui veut que l'on se découvre devant les juges. Sinon, pourquoi un juge ne pourrait-il pas venir lui-même juger avec une kippa, un voile ou une bible dans la main. J'adore les chapeaux, puis je venir à ma prochaine audience avec un haut de forme, un béret basque ou un chapeau de cow-boy ?
- [...] Ik ben eigenlijk van oordeel dat eenieder uit respect voor de rechtbank en uit respect voor de scheiding tussen kerk en staat zijn hoofddeksel [sic] (ook een religieus hoofddeksel) zou moeten afnemen. Anders dreigt men de indruk te wekken dat het getolereerd wordt dat godsdienstige spelregels voorrang hebben op andere spelregels die minstens even belangrijk –zoniet [sic] belangrijker- zijn. Ik ben ervan overtuigd dat veel collegae er net zo over denken, maar dat ze religieuze hoofddeksels tolereren om geen ophef te creëren.
- Beslissing was steeds ingegeven door drie bedenkingen die ik mij maakte: - we leven in een seculiere rechtstaat met scheiding van kerk en staat - de gelijkheid tussen man en vrouw is verankerd in de Grondwet - iedereen is gelijk voor de wet en ik ben verantwoordelijk voor de ordehandhaving in mijn zittingszaal.; [...]

Deze 'gelijke behandeling' kan tot twee situaties leiden. Een eerste groep rechters vraagt nooit om een hoofddeksele te verwijderen. Naast bovenvermelde argumenten, motiveert een aantal onder hen deze beslissing door te stellen dat men geen conflict wenst.

18% N & 9,5% F rechters
vragen bewust **niet** om gelijk welk type hoofddeksele af te nemen

- Ik beschouw het als een recht van ieder om zijn hoofddeksele (al dan niet religieus) te dragen.
- elke persoon verschijnt zoals hij meent te moeten, kunnen verschijnen. de vrijheid of (voor sommigen) de onvrijheid van het individu te bepalen hoe hij /zij verschijnt dient door de onafhankelijke rechter op elk gebied gerespecteerd te worden.
- [...] eigenlijk zijn de twee eerste antwoorden van toepassing: ik vraag bewust niet om religieuze dan wel niet religieuze hoofddeksele af te nemen omdat ik van mening ben dat het mogelijk is dat een religieus hoofddeksele tevens een niet religieus hoofddeksele zou kunnen zijn, zonder dat ik dat kan weten en ik van mening ben dat ik dat niet hoeft te weten (eerbiediging van priveleven)
- Je trouve que ce type de demande est assez meprisante et place la personne concernée dans une situation d'infériorité . Si elle a un couvre chef, elle considère que cela fait partie de sa personnalité et je n'ai nulle intention de l'en déposséder.
- Il est fréquent que les jeunes portent une casquette.... je n'y vois pas de problème Il arrive que des justiciables de confession musulmane soient voilées.... je n'y vois pas plus de souci.
- Ik wens geen controverse te creëren in de rechtszaal, het is niet aan mij om te oordelen waarom iemand het al dan niet opportuun acht een hoofddeksele te dragen
- Ik wens geen controverse, dus mag ook een niet-religieus hoofddeksele opgehouden worden, het zegt m.i. wel iets over de persoon zijn ingesteldheid.

Ook een aantal individuele reacties op de hypothetische situatie van vraag 6 geven aan dat sommige respondenten nooit de verwijdering van hoofddeksele vragen om conflicten te vermijden. Vooral bij de Islamitische hoofddoek wordt de kans op een conflict hoog ingeschat.

- Ik heb dit eenmaal gevraagd. Commotie in pers en politiek die de toepassing van de wet onbelangrijk vinden Enige oplossing : de bewoordingen "met ongedekte hoofde" schrappen.
- Evidemment: les "intégristes des droits de l'homme" font régner une telle terreur en ce qui concerne le politiquement correct que je ne vais pas risquer un incident dans une salle d'audience. Ce qu'on impose donc aux hommes portant une casquette (l'enlever par respect), on n'ose pas le demander à une musulmane: on cède petit à petit face à l'invasion ...
- Pour être clair, je devrais le faire pour appliquer la loi mais étant donné que tous les juges ne le font pas le risque est de me faire rétorquer qu'il n'y a pas de raison que je le fasse des lors que mes collègues permettent le port de voile, de turban ou de kippa et qu'on me prête des intentions de discrimination alors que je ne ferais qu'appliquer la loi, la justice ne pouvant se rendre qu'en dehors de tout signe religieux , dans un souci de neutralité, et dans le respect du pouvoir judiciaire qui veut que l'on se découvre devant les juges.
- nous sommes souvent amenés à rencontrer à l'audience des femmes musulmanes portant un voile plus ou moins discret et parfois très ostensible. Rien n'est plus fait depuis que des demandes de le retirer ont mené à des incidents (insultes à l'audience envers les magistrats,

~ Hoofddekseis in de rechtszaal: een kwestie van respect voor de rechter of tolerantie door de rechter? ~

demandes de récusation...) ... C'est un tort de céder sur ce point, car la remarque serait faite pour d'autres groupes de personnes (la religieuse évoquée, la personne de confession juive etc.) mais nous savons que toute remarque faite à une telle femme entraîne ipso facto des incidents. Il y a donc de facto deux droits en Belgique : celui applicable aux citoyens qui se plient à la loi, et celui valant pour ceux qui ne respectent que la partie qui les arrange.

De tweede groep rechters die geen onderscheid wil maken, vereist de verwijdering van alle hoofddekseis, religieus of niet.

4% N & 5% F rechters

heeft **reeds gevraagd om zowel religieuze als niet religieuze hoofddekseis** af te nemen

10% N & 25% F rechters

zou vragen om zowel een religieus als een niet religieus hoofddekseis af te nemen

- [...] De ordehandhaving garandeer ik door zowel aan de man met de pet, de jongere met de muts als de vrouw met de hoofddoek te verzoeken het hoofddekseis te verwijderen [...]
- De wet is voor iedereen dezelfde. Medische redenen zijn een gerechtvaardigde uitzondering. Ziek zijn is geen vrije keuze.
- il existe cependant une pratique, finalement discriminante, qui consiste à tolérer le foulard à l'audience

c) Verschillende behandeling naar gelang de aard van het religieuze hoofddekseis

Een aantal respondenten die (zouden) vragen een religieus hoofddekseis te verwijderen, maken een onderscheid naargelang de aard van het religieuze hoofddekseis, ten nadele van de Islamitische hoofddoek.

11% N & 17% F rechters

zou vragen een religieus hoofddekseis af te nemen

maar zijn daar **meer of minder toe geneigd naargelang de betrokken religie**

- Keppel: 7,80% N & 13,31% F

- Tulband: 8,60% N & 12,93% F

- Islamitische hoofddoek: 10,20% N & 15,21% F

- Katholieke hoofddoek: 7,80% N & 12,93% F

1% N & 1,5% F rechters¹¹

zou vragen een Islamitische hoofddoek af te nemen, maar heeft **geen bezwaar tegen andere religieuze hoofddekseis**

Bovendien blijkt uit een aantal individuele reacties dat een klein, doch betekenisvol,¹² aantal magistraten een zeer negatieve perceptie heeft van de Islamitische hoofddoek. In het bijzonder geven zij blijk van vooroordelen, antipathie of zelfs haatgevoelens tegenover de Islam en de Islamitische

¹¹ Het betrof met name 3 Nederlandstalige en 4 Franstalige respondenten.

¹² Het Centrum benadrukt echter dat het merendeel van de individuele reacties neutraal zijn en dat een aantal respondenten uitdrukkelijk aangeeft dat individuele geloofsovertuigingen gerespecteerd moeten worden.

hoofddoek. Gelet op het ambt dat deze respondenten uitoefenen, is het verontrustend dat men daadwerkelijk bereid is dergelijke negatieve gevoelens schriftelijk te uiten.

- Hoofddoeken gedragen door vrouwen ergeren mij. Ik meen immers dat ze alleen onder sociale of andere druk worden gedragen. Volgens mij draagt geen enkele vrouw een hoofddoek wanneer haar dat niet om één of andere reden wordt opgelegd [...] Hetzelfde als hiervoor uiteengezet geldt voor een keppeltje of kappen gedragen door katholieke nonnen.
- Islamieten zijn niet multi-religieus ingesteld. Christenen zijn geen proselieten (meer) noch de Joden noch Sikhs
- Pas de signe d'appartenance religieuse dans les lieux publics
- Rien n'est plus fait depuis que des demandes de le retirer ont mené à des incidents [...] C'est un tort de céder sur ce point, car la remarque serait faite pour d'autres groupes de personnes (la religieuse évoquée, la personne de confession juive etc.) mais nous savons que toute remarque faite à une telle femme entraîne ipso facto des incidents. Il y a donc de facto deux droits en Belgique : celui applicable aux citoyens qui se plient à la loi, et celui valant pour ceux qui ne respectent que la partie qui les arrange.
- Ce qu'on impose donc aux hommes portant une casquette (l'enlever par respect), on n'ose pas le demander à une musulmane: on cède petit à petit face à l'invasion ...
- La kippa juive ou le turban sikh ou le voile catholique me posent moins de problème que le voile musulman ! Je pense que c'est parce que le voile musulman sert à dissimuler qq chose et entoure toute la tête alors que les autres sont juste des signes d'une appartenance.

d) Vraag naar consistentie

Verschillende respondenten gaven – expliciet of impliciet – aan vragende partij te zijn voor een duidelijke richtlijn en voor consistentie. Een aantal voorbeelden:

- Ik heb dit eenmaal gevraagd. Commotie in pers en politiek die de toepassing van de wet onbelangrijk vinden[.] Enige oplossing : de bewoordingen "met ongedekten hoofde" schrappen.
- art 759 is ook niet consequent toe te passen. quid met een godsdienstig geïnspireerde tatoeage op de schedel of andere zichtbare lichaamsdelen? quid als de rechter een decolleté, blote navel, short, minirok, trainingspak,... oneerbiedig vindt? moet hij dan ook vragen van die uit doen ??? ... er worden dus zeer veel tijd en volstrekt overbodige dovemansdiscussies vermeden door de mensen te laten zijn wie ze zijn.
- [...] Le problème est que selon moi, cette loi ne peut être appliquée que si tous les juges l'appliquent réellement ce qui n'est hélas pas le cas.
- J'estime que cet article 759 est archaïque et devrait être abrogé.
- Je trouve qu'il est important d'appliquer l'article 759 CJ avec souplesse pour les justiciables mais s'en tenir strictement à la disposition légale pour tous les acteurs judiciaires en ce compris les avocats

Een duidelijke richtlijn moet ook voorkomen dat rechters zelf oordelen of een hoofddeksel religieus is of niet. Uit onderstaande citaten blijkt dat sommige rechters hierover opvattingen hanteren die in strijd zijn met het EVRM, door met name de Islamitische hoofddoek als 'niet godsdienstig' te kwalificeren.

- Kloosterzuster met een hoofddoek : niet te vragen omdat de hoofdbedekking behoort tot een aan betrokkene opgelegde vestimentaire, religieuze [*sic*] uitrusting[.] Man met keppeltje :

zou normaal dienen gevraagd te worden het keppeltje af te nemen ; desbetreffend is echter een gebruik gegroeid waar nog moeilijk tegen opgekomen kan worden, omdat in het verleden in bepaalde omstandigheden het keppeltje uitdrukkelijk werd toegestaan[.] Tulband : wordt beschouwd als religieus symbool / het is moeilijk te gebieden de tulband af te nemen als dat ook niet gevraagd wordt van een persoon met een keppeltje[.] Islamitische hoofddoek : wordt gepropageerd als religieus symbool, wat het alleszins gedurende vele jaren niet was; al meerdere keren de bemerking gekregen van islamieten (o.m. tolken) die zulks bevestigen en zich afvragen waarom wij het afzetten van een hoofddoek niet gebieden

- Ik weet niet of ik een vrouw met een Islamitische hoofddoek zou vragen deze af te nemen. In de mate deze valt onder de Soenna gaat het niet om een teken van religiositeit (in Iran, een Sjiitisch land, geldt volgens mijn bronnen (Iraniërs) de hoofddoek slechts als traditie van wereldlijke aard)

3. STATISTISCHE RESULTATEN VAN DE ENQUÊTE

De resultaten worden telkens afzonderlijk weergegeven voor de Nederlandstalige (N) en de Franstalige (F) enquête.

Belangrijk is te benadrukken dat de respondenten er voortdurend aan werden herinnerd dat de vragen enkel betrekking hebben op hoofddeksels, die het gezicht van de persoon niet bedekken zodat hij of zij herkenbaar en identificeerbaar blijft (zie ook de enquêtevragen geciteerd onder Sectie 1).

Algemeen beschouwd is de laatste vraag van de enquête het meest veelzeggend; of een respondent reeds gevraagd heeft een hoofddeksel af te nemen, beantwoordt immers niet noodzakelijk aan zijn of haar visie over religieuze hoofddeksels in de rechtszaal.

De antwoordstatistieken van vragen 2, 4 en 5 zijn toegevoegd als bijlage (p. 19 en verdere).

a) Vraag 2: toepassing

**23,53% N & 38,02% F rechters
hebben reeds verzocht een hoofddeksel af te nemen, gelet op Artikel 759 Ger. W.**

Dit betekent bijgevolg dat een absolute meerderheid dit nog niet heeft gevraagd of nog niet heeft moeten vragen.

b) Vragen 3 en 4: hoe toegepast

Zij die Artikel 759 Ger. W. reeds hebben toegepast, vroegen veelal aan partijen betrokken in een civiele zaak of beschuldigten in een strafzaak om hun hoofddeksel af te nemen.

De concrete verdeling is als volgt:¹³

Lid publiek: 25% N & 10% F	Getuige: 7% N & 10% F
Partij civiele zaak: 45% N & 40% F	Advocaat: 2% N & 1% F
Slachtoffer strafzaak: 10% N & 9% F	Andere: 2% N & 15% F
Burgerlijke partij strafzaak: 2% N & 10% F	Niet gekend: 2% N & 3% F

¹³ Respondenten konden meerdere antwoorden aanduiden. De % werden berekend op het aandeel respondenten die Artikel 759 Ger. W. reeds heeft toegepast.

Beschuldigde strafzaak: 35% N & 41% F

Niet alle respondenten die “andere” hebben aangeduid, hebben die keuze ook uitgelegd. Twee respondenten die dit wel deden, vermeldden “tolk” en “advocate-stagiaire die de eed kwam afleggen”.

	<i>Binnen de groep rechters die dit reeds gevraagd heeft</i>	<i>In vergelijking met alle respondenten</i>
Vroegen enkel een niet-religieus hoofddeksel af te nemen	80,00% N & 79,00% F	18,82% N & 30,04% F
Vroegen enkel een religieus hoofddeksel af te nemen	3,33% N & 7,00% F	0,78% N & 2,66% F
Vroegen om zowel religieuze als niet-religieuze hoofddeksels af te nemen	16,66% N & 14,00% F	3,92% N & 5,32% F
Totaal aantal respondenten dat reeds de verwijdering van een religieus hoofddeksel heeft gevraagd	20% N & 21% F in absolute cijfers: 12 N & 21 F rechters	4,70% N & 7,98% F

c) Vraag 5: nog geen toepassing¹⁴

Wat betreft de respondenten die nog nooit aan iemand gevraagd hebben zijn of haar hoofddeksel af te nemen, blijkt dat de reden daartoe in belangrijke mate verschilt voor Nederlandstalige en Franstalige rechters.

Van de groep rechters die **nog nooit** iemand hebben verzocht zijn of haar **religieus hoofddeksel** af te nemen,
hebben **53,61% N & 31,29% F** rechters dit **bewust (nog) niet gevraagd**
VERSUS
verklaren **36,60% N & 58,90% F** rechters dat zij hier (nog) **niet mee geconfronteerd werden**

Wat betreft niet-religieuze hoofddeksels, vroegen de rechters dit bewust niet (24,74% N & 15,95% F) of werden ze er nog niet mee geconfronteerd (36,60% N & 60,74% F).

¹⁴ De respondenten konden meerdere antwoorden aanduiden. Opvallend is dat een aantal respondenten voor één type hoofddeksel zowel “bewust” als “niet geconfronteerd” hebben aangeduid of die één of beide van die opties hebben gecombineerd met “andere reden”.

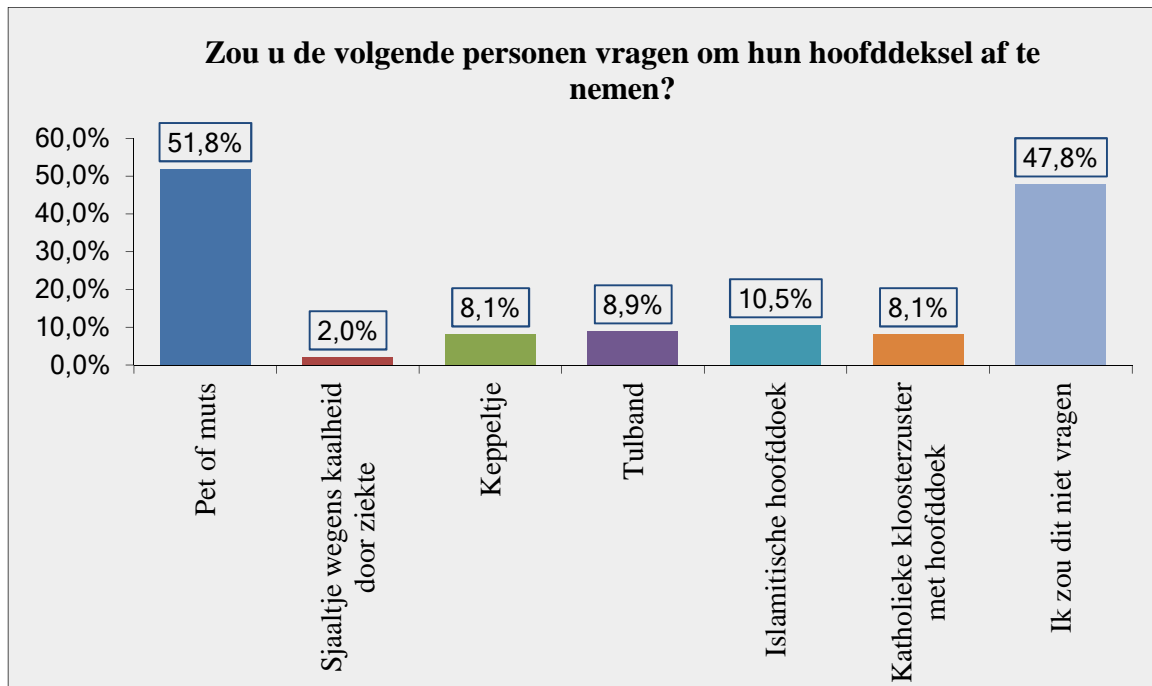
Een aantal respondenten heeft “een andere reden” aangeduid voor hun negatieve antwoord op vraag 2 (9,28% N & 9,20% F). Met uitzondering van één Franstalige rechter, gaven deze respondenten één of meerdere redenen op.

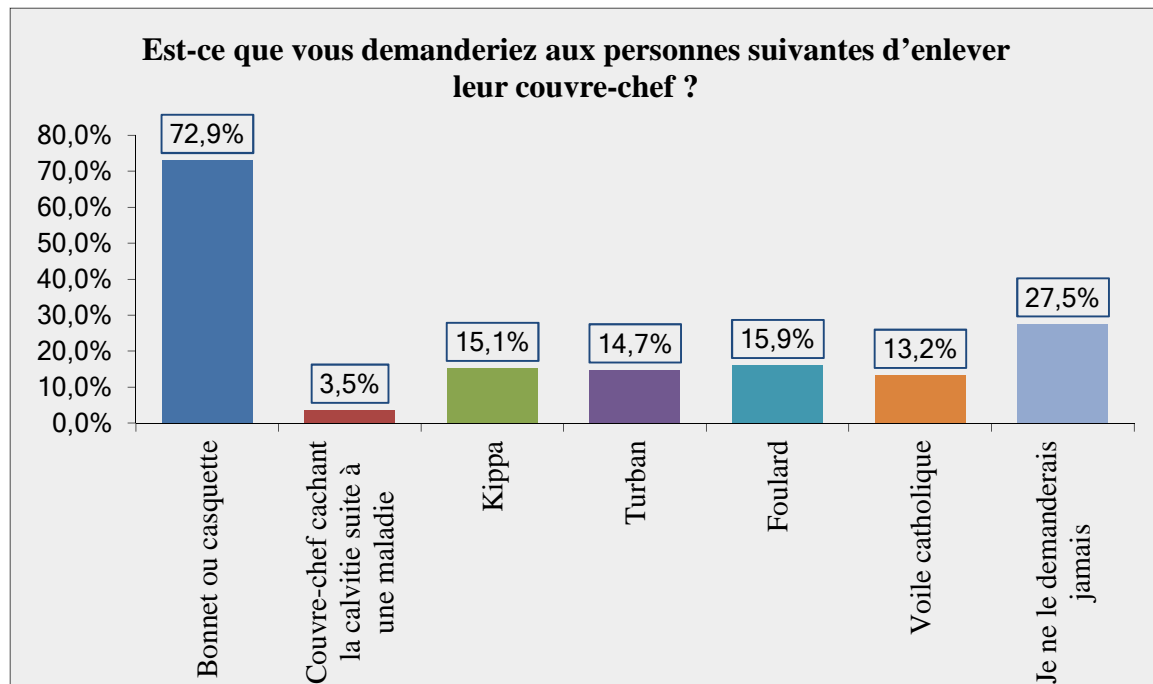
- Irrelevantie van kledingstijl (14 rechters)
- Er gewoon niet op letten (8)
- Risico een conflict uit te lokken en/of kritiek te krijgen (vb. in de media) (5)
- Religieuze hoofddeksele vallen buiten het toepassingsgebied van het artikel (5)
- Rol van de zaalwachter (3)
- Enkel problematisch bij advocaten (1) of tolken (1)
- Gesloten deliberaties (1)
- « Article connu mais alors 30 minutes de temps serait nécessaire pour que certains couvre-chef soit retirés... » (1)
- Richtlijn van een hiërarchische overste (1)
- Conformerings naar beslissing van de rechter-voorzitter (1)

d) Vraag 6: hypothetisch scenario

Ten slotte werd gepeild naar de mogelijke reactie van de respondenten, indien zij geconfronteerd zouden worden met een persoon die een hoofddeksele draagt in hun rechtszaal. Ongeacht of zij reeds in het verleden aan een persoon gevraagd hebben zijn of haar hoofddeksele af te nemen, moesten ze aanduiden of ze het afnemen van de volgende hoofddeksele zouden vragen: pet/muts; sjaaltje om kaalheid wegens ziekte te verbergen; keppeltje; tulband; islamitische hoofddoek; en katholieke hoofddoek. De respondenten konden ook aangegeven dat ze in geen van die gevallen zouden vragen om het hoofddeksele af te nemen.

In Sectie 2 werd reeds gewezen op de verschillende behandeling van religieuze hoofddeksele onderling. Opvallend is dat een aantal respondenten ook zouden vragen om een sjaaltje af te nemen dat dient om kaalheid door ziekte (of littekens) te verbergen.

Uit individuele reacties blijkt dat een aantal respondenten die de laatste optie hebben aangeduid, verklaarden dat zij religieuze en niet-religieuze hoofddeksels gelijk willen behandelen (3 reacties) of dat ze commotie vrezen (1 reactie).

- Evidemment: les "intégristes des droits de l'homme" font régner une telle terreur en ce qui concerne le politiquement correct que je ne vais pas risquer un incident dans une salle d'audience. Ce qu'on impose donc aux hommes portant une casquette (l'enlever par respect), on n'ose pas le demander à une musulmane: on cède petit à petit face à l'invasion ...
- Ik werd er nog niet mee geconfronteerd, maar ik voel me precies toch wat terughoudend om het te vragen wanneer het om een religieus hoofddeksel gaat. Indien ik het in dat geval niet zou vragen, vind ik dat ik het aan niemand kan vragen, religieus of niet religieus.
- Hoe meer ik er over nadenk: ofwel moet ik consequent zijn tov de man met het keppeltje ofwel moet ik alles laten passeren, inclusief niet-religieuze hoofddeksels. Ik heb zo het gevoel dat ik niets zou zeggen telkens mijn vraag als beledigend zou kunnen overkomen en dat lijkt zo in alle opgesomde voorbeelden te zijn, met uitzondering van de pet of de muts. Tegelijk maak ik mij de bedenking dat ook een pet of een muts kan zijn ingegeven door een geloof of een wens om iets te verbergen (kwetsuren of andere)

4. BEPERKINGEN VAN DE ENQUÊTE

a) Respondenten: enkel rechters

De enquêtes werden enkel ingevuld door rechters, zodat het onderzoek geen exhaustief inzicht geeft in de praktijk. Zo wezen een aantal rechters in hun individuele reacties op de rol van de zaalwachter.¹⁵ Vaak vragen zaalwachters aan personen die de rechtszaal wensen te betreden om hun hoofddeksel af te nemen. Zij zijn niet vertegenwoordigd onder de respondenten van de enquête, zodat dit de resultaten kan vertekenen. Ook zaalwachters zouden echter consequent en overeenkomstig de wet moeten handelen, zodat een duidelijke richtlijn aangewezen is.

¹⁵ Zij worden ook wel deurwachter, deurwaarder, zaalbode of zittingsbode genoemd.

b) Hoedanigheid van de betrokken persoon

De enquête was in de eerste plaats bedoeld om te polsen naar de houding van rechters ten aanzien van personen die aanwezig zijn in hun rechtszaal als directe partij betrokken in een zaak of als toeschouwer. De respondenten gaven in individuele reacties echter ook hun mening over het dragen van een hoofddekseis door advocaten, tolken en griffiers.

Dat rechters geen symbolen of kledij mogen dragen om een bepaalde overtuiging uit te drukken, wordt vrij algemeen aanvaard wegens de scheiding tussen Kerk en Staat. Dergelijke regel geldt allerm minst voor partijen in een rechtsgeding of eenvoudige toeschouwers. Een belangrijke vraag opgeworpen door een aantal respondenten, die echter blijkt geven van een grote verdeeldheid, is of ook advocaten, tolken en griffiers gehouden zijn tot het neutraliteitsprincipe.

Ook in dit verband is verduidelijking aangewezen. Aangezien advocaten en tolken geen publiek ambt uitoefenen, lijkt het opleggen van neutraliteit *a priori* niet gerechtvaardigd. Griffiers zijn ambtenaren, maar spreken geen recht en vertegenwoordigen de Staat niet in dezelfde mate als magistraten.

AANBEVELINGEN

Gelet op de resultaten van de enquête en het onderzoek naar de ratio legis van Artikel 759 Ger. W. en de verenigbaarheid van de bepaling met de fundamentele vrijheid van religie en met het discriminatieverbod, heeft het Centrum een aantal aanbevelingen.

Van essentieel belang is dat rechtsonderhorigen die de zitting niet storen het recht hebben om hun hoofddeksele aan te houden, op voorwaarde dat dit hoofddeksele de identificatie niet bemoeilijkt. Indien een rechtsonderhorige de orde van de zitting verstoort, kan een rechter maatregelen nemen ten aanzien van die persoon. Gelet op de fundamentele vrijheid van religie kan een rechter niet eisen dat een rechtsonderhorige zijn of haar religieus hoofddeksele afneemt.

Ten aanzien van regering en wetgever

- Artikel 759 Ger. W. amenderen, meer bepaald “met ongedektele hoofdele” schrappen

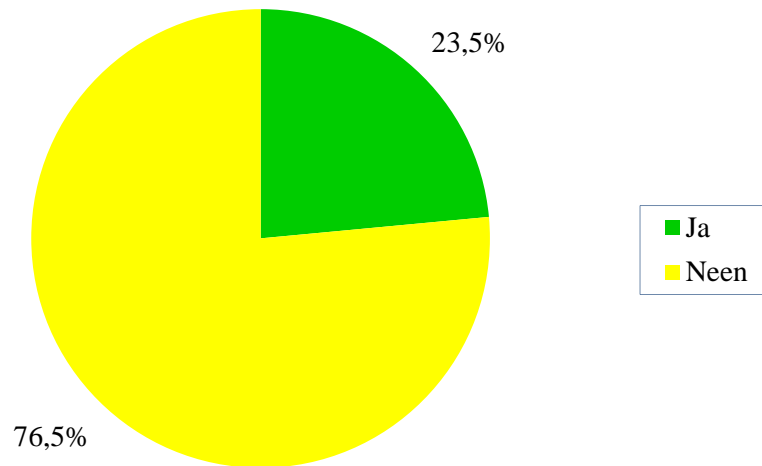
Ten aanzien van de Hoge Raad voor Justitie

- In afwachting van het amendement, een richtlijn uitvaardigen die de ratio legis van Artikel 759 Ger. W. duidt en uitlegt waarom bijzondere terughoudendheid vereist is bij religieuze hoofddeksele
- Maatregelen nemen, zoals het organiseren van seminaries en opleidingen, om rechters bewust te maken van eventuele vooroordelen ten aanzien van de Islam en om islamofobie en discriminatie aan te pakken

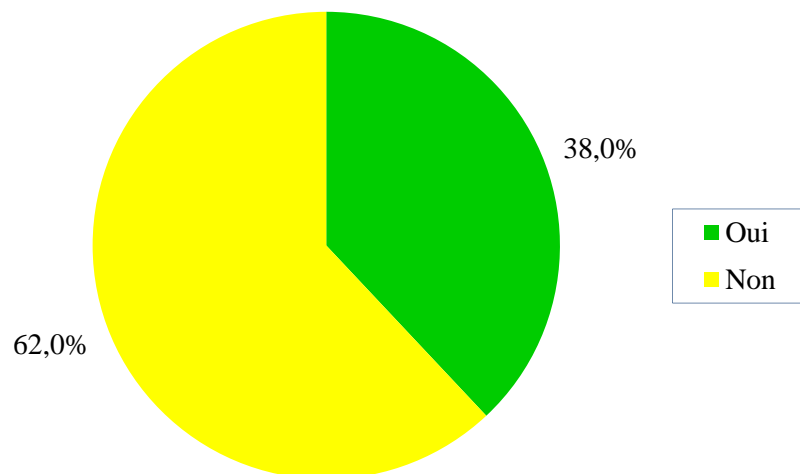
BIJLAGEN: STATISTIEKEN VRAGEN 2, 3 EN 5

VRAAG 2

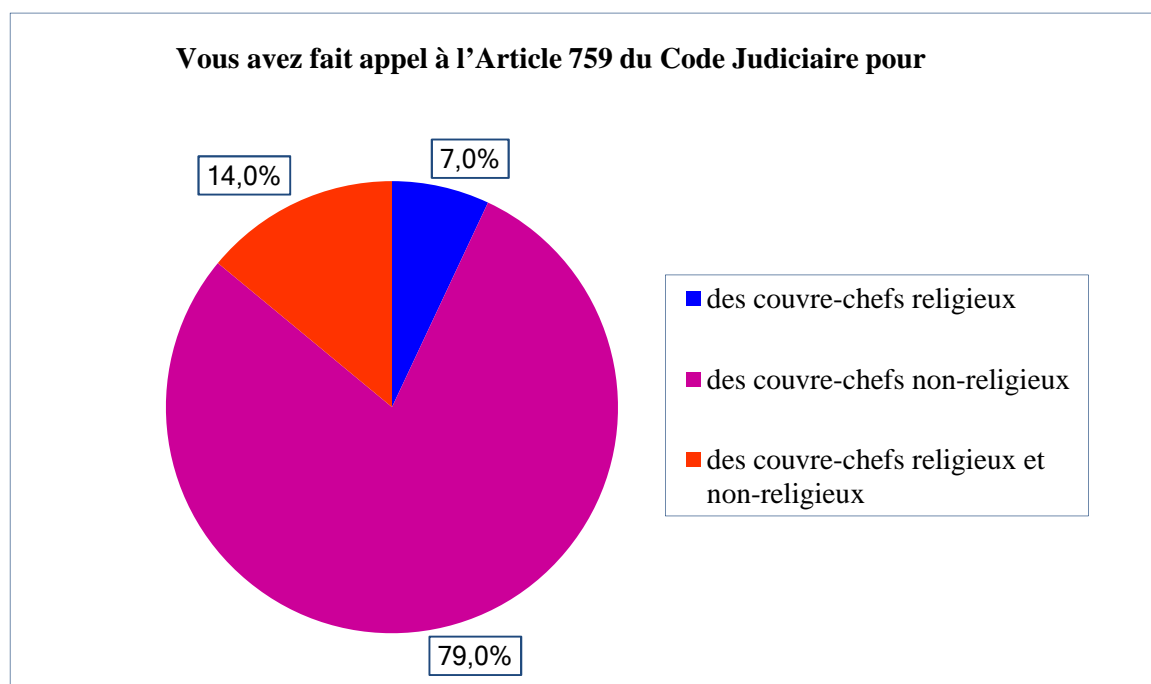
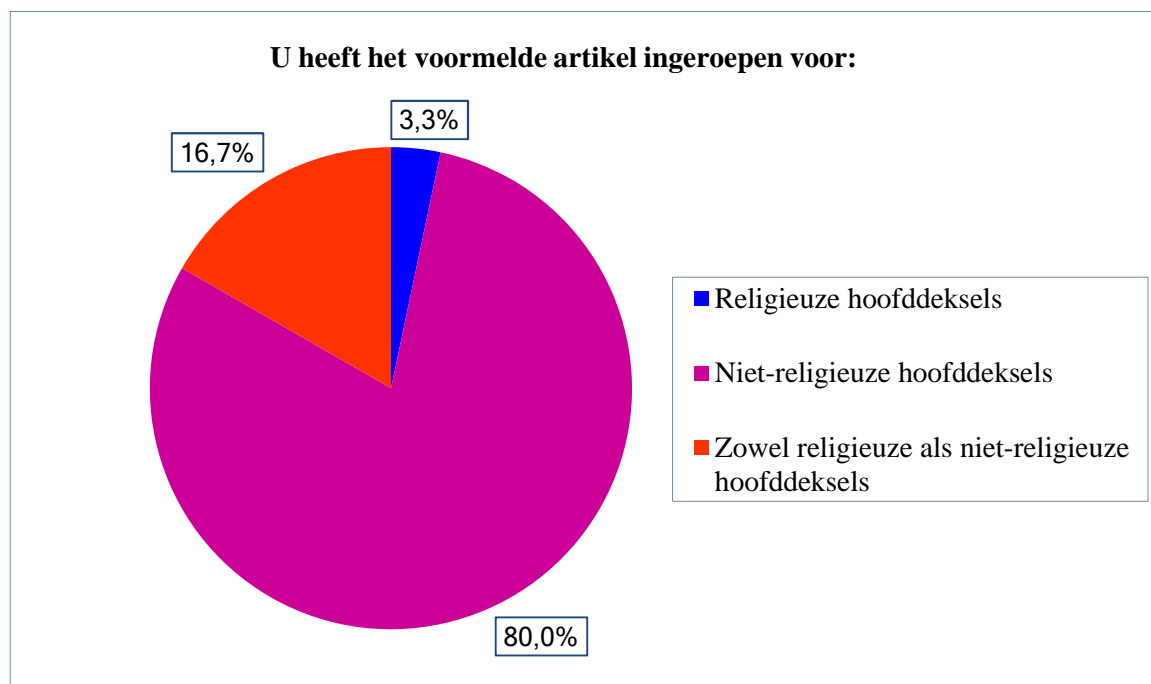
Heeft u reeds Artikel 759 Ger. W. ingeroepen om een persoon in uw rechtszaal te vragen zijn of haar hoofddeksel af te nemen?

Avez-vous déjà appliqué l'Article 759 du Code Judiciaire pour demander à une personne dans la salle d'audience d'enlever son couvre-chef?

VRAAG 4

VRAAG 5

